

Raffaele Calopietra, *Leonida Bissolati*, ed. Feltrinelli, Milano 1958.

Leonida Bissolati je jedna od onih ličnosti u novijoj talijanskoj povijesti, za koje se ne zanima samo talijanska historiografija. Uz njegovo je ime na početku ovog stoljeća vezana pojava reformizma u talijanskom radničkom pokretu, a u prvom svjetskom ratu politika rušenja Austro-Ugarske i oslobođenja njezinih potlačenih naroda, kao i akcija za priznanje prava Južnih Slavena na ujedinjenje; sve je to od znatnog interesa i za historičare izvan Italije, a osobito naše.

U Italiji se o Bissolatijevu političkom radu mnogo pisalo u općim djelima o talijanskom socijalizmu, ali mu je posvećena samo jedna monografija (Ivanoe Bonomi, *Leonida Bissolati*, Milano 1929). Raffaele Colapietra je, dakle, popunio osjetnu prazninu talijanske historiografije kad je objavio svoju knjigu. Pogotovu kad se uzme u obzir da je Bonomijevo djelo više hagiografskoga karaktera i da je pisao na osnovu bogate građe iz Bissolatijeve ostavštine u Državnom arhivu u Rimu, koja dotad nije bila poznata, i da je glavnu pažnju obratio — ne Bissolatijevu životopisu već razvoju njegovih misli i njegovu političkom radu.

C. prati aktivnost L. Bissolatiya od njegovih prvih članaka u socijalističkom časopisu »*Critica Sociale*«; ističe važnost iskustava, koja je stekao agitirajući među kremonskim i mantovanskim seljacima, pa utjecaj koji je vršio kao prvi i dugogodišnji urednik lista »*Avanti*«, organa socijalističke stranke. On objašnjava da je Bissolati rastao u republikanskom i pozitivističkom ambijentu Italije na kraju XIX st., u vrijeme kad se u evropskom socijalizmu pojavila tendencija za revizijom marksizma, a u Italiji se vodila odlučna borba za liberalizaciju i demokratizaciju političkog života. Bissolati je, kao i većina prvaka socijalističke stranke (F. Turati, C. Treves, I. Bonomi, G. E. Modigliani, U. G. Mandolfo), u toj borbi angažirao stranku, očekujući od njezine pobjede povoljnije uvjete za razvoj socijalizma, i orijentirao je prema reformizmu, tako da je poslije kraćeg perioda prevlasti ljevice, reformistička struja u stranci 1908. i pobijedila. C. opisuje evoluciju Bissolatijevih političkih gledišta, koja nam objašnjavaju kako je on došao do toga da 1911. podrži rat Italije s Turskom i talijansku okupaciju Libije, čega je logična posljedica bila da je 1912. isključen iz stranke.

Za našu su historiografiju, međutim, od većeg interesa poglavlja koja je C. posvetio Bissolatijevim koncepcijama o vanjskoj politici Italije. C. kaže da je Bissolati smatrao da postoji duboka veza između interesa proletarijata i međunarodne politike i da je tu vezu svodio na eminentno liberalne zahtjeve za uklanjanjem despotizma nad vlastitim narodom (Rusija) i nad drugim narodima (Turska i Austrija). U brojnim člancima, koji su izašli u listu »*Avanti*«, isticao je potrebu da se proletarijat više zainteresira za vanjsku politiku, kako bi u njoj došlo do izražaja njegove težnje za miroljubivim odnosima među narodima. Ali, iako je inzistirao da se izgradi proletersko javno mišljenje na međunarodnom polju, nije smatrao za potrebno da se

postojećoj diplomaciji suprostavi proleterska solidarnost, već samo da se u odnosima između socijalističkih stranaka različitih zemalja ispitaju sporne tačke koje dijele njihove zemlje i da se pronađu najbolja rješenja kako bi se izbjegli međunarodni sporovi i ojačala međunarodna solidarnost: Nije mislio na to da proletarijat sudjeluje u međunarodnoj politici radi rušenja buržoaskog poretka i osvajanja vlasti, jer je klasnom marksističkom pristupu međunarodnim problemima pretpostavio liberalnodemokratska shvaćanja, tako da je sve manje isticao interese radničke klase a sve više interese »puka«, »naroda«, »domovine«.

Kako je Bissolati shvaćao konkretnu akciju socijalista na međunarodnom planu, može se zaključiti iz njegovih nastojanja da se postigne sporazum s austrijskim socijalistima. Kad je u svibnju 1905. u Trsatu organiziran sastanak talijanskih i austrijskih socijalista, on je od austrijskih socijalista zahtijevao da povedu kampanju kako bi Trentino i Istra dobili autonomiju a Trst talijansko sveučilište. Želio je da se s dnevnog reda skine pitanje iredentizma i da se uspostave odnosi povjerenja između Italije i Austro-Ugarske, ali austrijski su socijalisti (Adler), premda su se s njim u načelu složili, izjavili da akcija u tom smislu u Austriji ne bi dovela do uspjeha. Isto tako nisu htjeli preuzeti obavezu da u slučaju rata proglase opći štrajk.

Nakon povratka iz Trsta, Bissolati je došao do zaključka da se od zajedničke akcije s austrijskim socijalistima ne može mnogo očekivati i da talijanski socijalisti moraju stoga voditi politiku obrane tekovina koje je talijanski narod stekao u svojoj borbi za slobodu, što znači da je njihova dužnost u slučaju napadaja braniti domovinu. On je, doduše, i dalje govorio u prilog rješavanju konkretnih spornih problema s Austro-Ugarskom, ali s manje iluzija. Po mišljenju C-e, Bissolati je poslije sastanka u Trstu gledao na politiku s više »državničkog realizma« i sve veću pažnju obraćao aktivizaciji talijanske politike na Balkanu i Mediteranu.

Kad je došlo do mladoturske revolucije i aneksione krize 1908, Bissolati traži da Italija ustane u obradu Turske i tako pomogne težnje za demokratskom obnovom zemlje, koje su se ondje manifestirale, ali osim toga misli i na to da se popularnost koju bi Italija stekla takvom politikom iskoristi za talijansku ekonomsku penetraciju na Balkan i u Malu Aziju. U člancima koje je pisao o talijansko-turskim odnosima kasnije, 1910. i 1911, pokazuje očitu brigu o ekonomskoj ekspanziji Italije u zemlje Otomanskog carstva i o afirmaciji Italije kao velike sile, što sve nije daleko od imperijalizma, kao što C. opravdano primjećuje. Kad su se 1911. talijansko-turski odnosi zaoštrili i zaprijetila opasnost rata, odlučno se usprotivio da se organiziraju štrajkovi, a pošto je 1912. proglašena aneksija Libije, opravdavao je vladinu odluku, tvrdeći da je bila potrebna jer bi se inače neka druga sila učvrstila u Libiji, što Italija »ni u kom slučaju nije mogla mirno podnijeti«. Takav njegov stav izazvao je rascjep u parlamentarnom klubu socijalista i kasnije Bissolatijevo isključenje iz stranke.

Poslije toga, u srpnju 1912, Bissolati je zajedno s Bonomijem, Cabrinijem, Podreccom i Canepom osnovao Talijansku socijalističku reformističku stranku.

Kad je izbio prvi svjetski rat, Bissolati je u prvo vrijeme zastupao politiku »budne neutralnosti«, ali već u rujnu 1914. njegova je stranka izrazila solidarnost s Francuskom i zabrinutost u slučaju pobjede Centralnih sila. U to su se vrijeme

kod njega sve jasnije ocrtavale misli da će se taj rat pretvoriti u borbu za pobjedu demokracije i načela narodnosti. U člancima koje je tada pisao objašnjavao je da Italija treba da postane iskreni i nezainteresirani pobornik tog načela i da zbog toga treba da se odrekne misli na Dalmaciju i Dodekanez. Zamišljao je Italiju u ulozi odgajateljice i zaštitnice balkanskih naroda. Potkraj studenog 1914, njegova stranka, zajedno s radikalima i demokratima, predlaže u parlamentu rezoluciju u kojoj se zahtijeva da Italija oslobodi »terre irredente« i da pripomogne pobjedi Antante, a u početku prosinca Bissolati traži da se izađe iz neutralnosti »akcijom preventivne obrane«. On i njegova reformistička stranka bili su gorljivi pobornici ulaska Italije u rat, i kad je Italija 24. V 1915. navijestila Austro-Ugarskoj rat, Bissolati je kao dobrovoljac pošao na frontu.

Premda je bio aktivan borac, u prvim linijama, Bissolati je redovno sudjelovao i u radu parlamenta, nastojeći da utječe na stvaranje što potpunijeg jedinstva u borbi protiv Austro-Ugarske. U parlamentu je njegova stranka, zajedno s ustavnim demokratima, radikalima i republikancima, osnovala »Demokratski savez«, koji je pod njegovom direktivom propovijedao da je rat Italije organski dio rata Saveznika a ne rat za ostvarenje posebnih talijanskih ciljeva, kao što su propovijedali desni intervencionisti. Prilikom boravka u Rimu, u ožujku i travnju 1916, Bissolati se, upoznavši Supila, zainteresirao za jugoslavensko pitanje i za problem budućih granica s Južnim Slavenima.

Popularnost, koju je stekao kao propovjednik nepomirljive borbe protiv Centralnih sila, dovela ga je, zajedno s njegovim stranačkim drugom I. Bonomijem, u vladu »nacionalne koncentracije« P. Bosellija koja je u lipnju 1916. zamijenila Salandrinsku vladu, i kasnije, 1917, u Orlandovu vladu. Bissolati pokušava da s fronte utječe na vladinu politiku, ali min. vanjskih poslova Sonnino ne popušta mnogo u svojim koncepcijama, što se manifestira u protujugoslavenskoj kampanji vlade. Bissolati nije mogao da vladi nametne svoju politiku sporazuma s Južnim Slavenima, iako ni on ne želi u popuštanju ići daleko. U jednoj izjavi pariskom »Matinu« (30. IX 1916) istakao je potrebu da se uspostavi povjerenje između Talijana i Južnih Slavena i ponovio je svoje ranije misli o Italiji kao »učiteljici« balkanskih naroda, ali je tražio i to da se Italiji vrate »neoslobođene pokrajine« i da se na Jadranu dobiju »strategijske garancije«. C. s pravom karakterizira njegovu politiku kao »demokratski imperijalizam«, koji je došao do izražaja i u rezoluciji kongresa reformističke stranke u travnju 1917. U toj se rezoluciji uzima u obranu talijanski program nacionalnih zahtjeva, ističući da je u skladu s načelima koja su proglasili Saveznici, i traži se sporazum s Južnim Slavenima, Čehoslovacima i Poljacima »radi nacionalne sigurnosti u novim granicama, radi opravdane i mirne ekspanzije naše trgovine na Balkanskom poluotoku i radi neometane prevlasti u utjecajnim zonama koje su nam rezervirane u istočnom Mediteranu«. Po shvaćanju Bissolatija i reformista, na čelo tog antinjemačkog bloka treba se stavi Italija, kako bi na taj način potpuno isključila francuski utjecaj na Balkanu.

Bissolati je bio jedan od najodlučnijih propovjednika politike »Delenda Austria« i zbog toga se neumorno zalagao da talijanska vlada pomogne potlačenim narodima Austro-Ugarske da steknu slobodu. No, i u Bosellijevoj, a kasnije i Orlandovoj, vladi

uvijek je nailazio na otpor Sonnina, koji je rat shvaćao uskogrudno kao »mali rat« Italije, brineći se samo o posebnim talijanskim ciljevima osiguranim Londonskim ugovorom. S tim u vezi, C. je iznio već poznate momente o sukobu između njega i Sonnina.

U prikazu Bissolatijeve političke aktivnost u vrijeme rata, C. se zadržao i na njenom unutrašnjepolitičkom aspektu. On je istakao da je Bissolati, u težnji da se u zemlji stvori jedinstvo svih intervencionističkih snaga, postao prilično neosjetljiv za prava parlamenta i građanske slobode te je jednom čak prijetio socijalistima strijeljanjem, ako budu sabotirali ratni napor zemlje i organizirali štrajkove. Zbog toga je Turati i prekinuo odnose s njime, a u redovima socijalističke stranke i radničkog pokreta izgubio je simpatije koje je uvijek uživao, unatoč tome što je iz stranke bio isključen. Nije vodio dovoljno računa o posljedicama koje može imati njegova politika za radničku klasu i za talijansku demokraciju.

Poslije poraza talijanske vojske kod Kobarida, u listopadu 1917, pokazalo se koliko su Bissolati jeve misli o potrebi pomaganja potlačenih naroda Austro-Ugarske bile opravdane, a tada je i Sonnino u svom otporu morao popustiti. C. je kritički raspoložen prema sporazumu postignutom 7. III 1918. između predstavnika Jugoslavenskog odbora A. Trumbića i predstavnika »fascio parlamentare« A. Torre. On tvrdi da se taj sporazum nije podudarao s Bissolati jevim shvaćanjem, jer je ostavljao dojam ugovora »moćnika«, kojim se razgraničavaju »krugovi utjecaja«, a ne stvara se čvrsta platforma za zajednički rad. Demokratski je intervencionizam zamijenio konzervativni intervencionizam, a taj nije odluke Rimskog kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske u trvanju 1918. shvatio kao akt kojim bi se Londonski ugovor integrirao, kompletirao ili revidirao. Talijanski potpisnici odluka Rimskog kongresa i Orlandova vlada, koja ih je podržala, nisu bili spremni na reviziju Londonskog ugovora i mislili su iskoristiti sporazum samo u cilju što uspješnije borbe protiv Austro-Ugarske, a ne i kao polaznu tačku za dalekosežniju politiku, kao što je to Bissolati želio. Bissolati je zapravo bio isključen iz priprema za taj sporazum, a ako su odluke Rimskog kongresa ipak odražavale nov demokratski duh, kaže C., to se ima najviše zahvaliti Wickhamu Steedu i Seton-Watsonu.

Sonnino nije htio da pođe ni korak dalje u susret Južnim Slavenima. U početku lipnja 1918, na međusavezničkoj konferenciji u Versaillesu, usprotivio se da se Čehoslovaci i Južni Slaveni tretiraju na isti način kao i Poljaci, tako da je tada pravo na nezavisnu državu priznato samo poljskom narodu. C. smatra da su Sonnina tom prilikom Clemenceau i Lloyd George izigrali i kaže da je Bissolati tada uvidio kako ne smije više tolerirati Sonninovu politiku koja pred očima potlačenih naroda Austro-Ugarske kompromitira Italiju i Francuskoj utire put u Srednju Evropu. Kad je poslije toga vidio da Sonnino onemogućuje osnivanje jugoslavenske legije na talijansko-austrijskoj fronti, zatraži o je od Orlanda da Sonnina prisili na demisiju, zaprijetivši da će inače predati ostavku. Ali Orlando je izbjegavao sukob sa Sonninom. Zato je Bissolati 7. IX 1918, na sjednici vlade, frontalno napao Sonninovu politiku i zahtijevao da vlada preuzme inicijativu kako bi Saveznici usvojili težnje Južnih Slavena za ujedinjenjem. Objasnjavao je da ni on nije za to da se vlada već sada odrekne Londonskog ugovora, jer tek kad Jugoslavija bude osnovana moći će

se vidjeti koliko se od Londonskog ugovora može žrtvovati »u interesu Italije, Jugoslavije i budućeg saveza s njom u cilju obrane od eventualne ponovne njemačke opasnosti«. Sonnino se odupirao Bissolatijevu prijedlogu, ali je na kraju, pod pritiskom većine ministara u vladi, popustio i vlada je 8. IX 1918. izglasala saopćenje da smatra kako pokret jugoslavenskih naroda za nezavisnošću i stvaranjem slobodne države odgovara načelima za koja se Antanta bori i potrebama pravednog i trajnog mira.

Ta je izjava došla prekasno, a da bi mogla dati rezultate koje je Bissolati očekivao. Kad se Austro-Ugarska raspala, granice s njome bile su u primirju povučene prema liniji Londonskog ugovora, što je — kako C. kaže — kod Talijana stvorilo iluziju da će im Saveznici te teritorije priznati, a kod Južnih Slavena uvjerenje da Italija ne misli pristati na reviziju Londonskog ugovora. Talijanska je vlada vodila neprijateljsku politiku prema novostvorenoj jugoslavenskoj državi i protivila se da ona bude priznata. Počele su oštre polemike i dolazilo je do sukoba, tako da su pred konferenciju mira odnosi bili do skrajnosti napeti. Bissolati je zastupao mišljenje da bi Italija na konferenciji mira morala odustati od zahtjeva za njemačkim dijelom Tirola, za Dalmacijom i Dodekanezom, kako bi postigla veću sigurnost u bitnim tačkama svoga teritorijalnog programa (Trentin, Gorica, Trst, Istra do Učke), i da bi trebalo da uspostavi prijateljske odnose s Jugoslavijom i Grčkom i da tako poveća svoj utjecaj na Balkanu i Mediteranu. Za djelimično odricanje od Londonskog ugovora, Italija bi mogla zahtijevati da Rijeka dođe pod njezinu zaštitu a Zadar da uživa nacionalnu autonomiju. Što se tiče općih političkih linija, založio se da Italija pristane uz Wilsonove koncepcije, pa ma zbog toga morala doći u sukob s Francuskom. Sonnino se, međutim, odlučno usprotivio Bissolatijevim prijedlozima i vlada ih nije usvojila. Kad se 26. XII 1918. ponovo diskutiralo o talijanskim zahtjevima i kad je gen. Diaz predložio da se pregovara na bazi ustupanja Dalmacije u zamjenu za Rijeku, Sonnino je nepokolebljivo ostao na svom stajalištu. Bissolati je tada odlučio da »stvar iznese pred savjest zemlje« i izjavio Orlandu da predaje ostavku. A u »Morning Postu« je 10. I 1919. iznio svoje mišljenje o talijanskim zahtjevima, tako da je sad i šira talijanska javnost znala za sukob u vladi.

Desna intervencionistička štampa ustala je protiv njega i napala ga kao izdajicu talijanskih nacionalnih interesa. Kad je 11. I 1919. pokušao da u milanskoj scali održi javno predavanje, nije zbog desničarskih demonstracija mogao govoriti, pa je predavanje objavio u štampi. No, kao što C. primjećuje, Bissolatijev apel nije mogao odjeknuti u širokim radnim masama, koje je od sebe otuđio svojim stavom za vrijeme rata. Ostao je izoliran od naroda. Njegove riječi, što ih je ugošivao reakcionarni nacionalizam, nisu naišle na razumijevanje kod onih koji bi ga inače bili shvatili i podržali. Prilikom svog posljednjeg javnog nastupa, na kongresu Talijanske socijalističke unije 20. IX 1919, u danima kad je Italija bila zatalasana nacionalističkom propagandom i ponesena D'Annunzijevom okupacijom Rijeke, Bissolati je posljednji put iznio svoje shvaćanje da je prvi svjetski rat bio »rat protiv rata« i izrazio svoju duboku privrženost patriotizmu — ali samo u okviru »socijalističke vizije čovječanstva«. Ustao je protiv toga da Talijani uzimaju pravdu u svoje ruke, kao što su to učinili u Rijeci, ali je »zadržao svoj sud« o D'Annunziju.

C. ističe na kraju Bissolatijev odlučni stav protiv nacionalizma, s nostalgичnom mišlju da je umro (6. V 1920) upravo u času kad je Italiji bio toliko potreban zbog opasnosti koja je zaprijetila njezinoj slobodi.

C. je iscrpno i dokumentirano prikazao sve faze političkog razvitka i rada Leonide Bissolatija i dao dosada najpotpunije djelo o toj velikoj ličnosti novije talijanske povijesti. Iznio je mnogo novih podataka o Bissolatijevoj aktivnosti i osvijetlio neke dosad slabije poznate momente iz njegova života. Moglo bi se ipak primijetiti da Bissolatijeva fizionomija nije ocrtana dovoljno oštro, jer nisu uvijek iznesene razlike koje su u redovima socijalističke stranke postojale između njega i ostalih stranačkih prvaka još dok je uređivao »Avanti«. Isto tako, u prikazu Bissolatijeva demokratskog intervencionizma u prvom svjetskom ratu, u tom najvažnijem periodu njegove aktivnosti, nedostaje karakterizacija različitih struja koje su u talijanskom političkom životu zastupale intervencionizam, tako da se ne mogu jasnije vidjeti unutrašnje suprotnosti između intervencionizma i neizbježivog Bissolatijeva neuspjeha. S obzirom na ocjene i kritike Bissolatijeve politike, moglo bi se reći da nisu povezane cjelovitijim shvaćanjem talijanske politike u tom periodu, tako da se ponekad čini kao da — uza svu svoju originalnost — nisu dovoljno produbljene.

Unatoč ovim primjedbama, Colapietrina knjiga ipak u cjelini omogućuje da se može bolje uočiti uloga koju je Bissolati odigrao u razvitku talijanskog socijalizma i u presudnim momentima prvoga svjetskog rata i da se bolje upoznaju misli i ispravnije ocijeni politika jednog od najodlučnijih pobornika kompromisnog rješenja jadranskog pitanja i jugoslavensko-talijanskog sporazuma. Zato je ova knjiga vrlo koristan prilog upoznavanju jugoslavenskog pitanja u prvom svjetskom ratu.

Dragovan Šepić

A. Palavršić i Benedikta Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split, Historijski arhiv, IV, 1962, 582.

Pohvalno je što su se redaktori prihvatili posla da objave pisma koja su pisali ugledni javni radnici iz svih krajeva Hrvatske i izvan nje Mihovilu Pavlinoviću, istaknutom dalmatinskom političkom, kulturnom i književnom radniku, u drugoj polovici XIX stoljeća. Taj je pothvat, izvan svake sumnje, još značajniji što je usliedio u zgodu proslave stogodišnjice Narodnog preporoda u Dalmaciji, kao jedna konkretna kulturna manifestacija koja ponovo iznosi na vidjelo mnoge historijske probleme koji dosada nisu uopće bili rješavani i često neobjektivno vrednovani.

Iako je ta prepiska, na žalost, samo jedan dio »nekad opsežne pismene ostavštine Mihovila Pavlinovića«, ona je svakako bogat izvor i prava riznica mnogih novih spoznaja koje rječito govore o mnogobrojnim i raznim događajima kao što su: razvoj Natka Nodila i Pavlinovićeva uloga u njemu, osnivanje »Narodnog lista«, njegove krize i uloga u javnom životu Dalmacije i Hrvatske u drugoj polovini XIX i prvoj polovini XX st.; borba s bečkim i peštanskim vladama, namjesnicima, banovima i

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB